

УДК 27-1-277.2-043.86

DOI: 10.18523/2617-1678.2025.16.3-17

Козловський В. П.

<http://orcid.org/0000-0001-8302-3977>

КОНЦЕПТУАЛЬНА ЕВОЛЮЦІЯ ГЕРМЕНЕВТИКИ: ВІД ЕКЗЕГЕТИКИ ДО ФІЛОСОФСЬКОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ І ДЕКОНСТРУКЦІЇ

Стаття перша. Від екзегетики до герменевтики німецьких романтиків

Наше дослідження концептуальної еволюції герменевтики передбачає підготовку кількох статей. Перша стаття розпочинається з аналізу формування герменевтики в античному світі, зокрема як екзегези сакральних текстів, особливо Біблії. У цьому контексті підкреслюємо значення екзегетичних прийомів, які застосовував давньоєврейський богослов, філософ Філон Александрійський. Акцентовано увагу на філологічних, граматичних і критичних студіях учених Александрійської бібліотеки (III ст. до н. е. — III ст. н. е.), де особливе значення мали граматичні студії Аполлонія Дискола. Всі ці дослідження певним чином вплинули на подальший розвиток європейської філології, граматики і герменевтики. Зазначено, що перший період герменевтики можна позначити як «екзегетику сакральних текстів», водночас, античні вчені займаються філологічними та критичними студіями античної літератури (особливо гомерівського епосу), дослідження мови, її граматичної структури. Здобутки цього періоду зберегли свій вплив на середньовічну та подальшу екзегетику Біблії, інших текстів. Наступним, яскраво вираженим, етапом формування герменевтики є доба романтизму. У статті досліджено здобутки німецьких романтиків, які, як відомо, приділяли особливу увагу національним витокам мистецтва, вивченню національного фольклору, середньовічної міфології і культури. Саме це спонукало німецьких романтиків до пошуків надійних герменевтичних прийомів і методів дослідження та перекладів середньовічних текстів, давньої німецької міфології. У цьому контексті проаналізовано герменевтичні студії Аста, Шляєрмахера, Шлегеля та Шеллінга, з'ясовано як схожість, так і відмінності їхніх герменевтичних підходів. Акцентовано неklasичні мотиви інтерпретації мистецтва у філософії Шеллінга. Привернуто увагу до досліджень давньої німецької міфології Якоба Грімма, його герменевтичних прийомів тлумачення давніх міфів і легенд. Підкреслено залежність музичної творчості Ріхарда Вагнера, зокрема оперного циклу «Перстень Нібелунга», від давньонімецьких міфологічних сюжетів і героїв, водночас зазначено, що ці сюжети зазнали певної інтерпретації, а то й перероблення, з позиції критики сучасного світу. Зроблено висновки, що в романтичних колах сформувалась «філологічно-естетична герменевтика».

Ключові слова: філософія, історія філософії, герменевтика, екзегеза, Біблія, Александрійська школа, гомерівський епос, Аполлоній Дискол, німецький романтизм, Аст, Шляєрмахер, Шеллінг, Шлегель, давня німецька міфологія, Грімм, Вагнер.

Вступ

Дослідження концептуальних метаморфоз герменевтики — одна з важливих тем сучасної гуманітарної науки. Філософські студії посідають вагоме місце у розкритті шляхів змін, з'ясуванні тих здобутків, які засвідчують появу нових можливостей герменевтики.

Отож, метою нашого дослідження є з'ясування тих концептуальних змін, яких зазнала герменевтика упродовж історичного розвитку — від античної доби до сучасності. Звісно, нас цікавитиме не перебіг історичних обставин, які спонукали до певних концептуальних змін, а типологічні риси герменевтичних доктрин, що з'являлись у минулому і сучасному науко-

вому й філософському дискурсі. Водночас маємо намір обґрунтувати вагому тезу: попри значні здобутки філософської герменевтики палітра сучасних напрямів герменевтики не редукується до якогось одного, «базового» різновиду герменевтики, навіть якщо це філософська доктрина, що претендує на універсальне пояснення герменевтичного досвіду. Сучасні моделі герменевтики демонструють принципову самостійність і значну ефективність у своєму практичному застосуванні. У наступних статтях маємо намір продемонструвати всі ці особливості сучасних моделей герменевтики.

I. Початки герменевтики: антична доба

1. Герменевтика як екзегеза сакральних текстів

Герменевтика — давнє мистецтво тлумачення, екзегези текстів, з багатьма конотаціями, визначеннями¹. Це мистецтво практикували здавна, оскільки завжди була потреба розкрити зміст текстів, письмен, сенс яких не був очевидним, а отже, потребував значних зусиль для свого прояснення². Безперечно, до цього

¹ Екзегеза (д.-грец. ἐξήγησις) має давню традицію вивчення Святого Письма, як юдейськими тлумачами, так і християнськими богословами. Герменевтику (д.-грец. ἑρμηνευτική) пов'язують із міфічним Гермесом Трисмегістом (д.-грец. Ἑρμῆς ο Τρισμέγιστος). Ще в епоху Відродження Гермеса ототожнювали з єгипетським Богом Тотом. Водночас Гермеса розглядали як видатного філософа, алхіміка, чарівника, мага, носія прадавньої Божественної мудрості. У давнину вважали, що Гермес Трисмегіст є автором герметичних творів (Corpus Hermeticum). Для розкриття складного, прихованого сенсу цієї мудрості належить вдатися до екзегези. Деякі дослідники (наприклад Ентоні Тіселтон та ін.) привертають увагу до постаті Гіллеля Вавилонянина (равві Гілгелль), видатного юдейського богослова I століття до н. е., який сформулював сім правил екзегези (або сім міддод). Ці правила тлумачення Святого Письма вимагали рухатись від простого до складного, використовувати аналогію, спиратись на паралельні місця в Біблії, враховувати контекст. Пізніше учні Гілліа збільшили кількість правил до 13, а з часом єврейські екзегети «угледіли» 32 правила. Вочевидь ці правила мали невелику герменевтичну валідність, і ретельність, із якою екзегети намагалися встановити ці правила, віднайти їх у власній практиці тлумачення сакральних текстів (Біблії), викликає повагу.

² Ми не ставило за мету ретельно прослідкувати історію герменевтики. Це окреме питання, що має велику тяглість свого студіювання, численних дослідників. Усе ж варто згадати хоча б декого, на кого ми спирались у своїй студії. Це праці Вернера Александера, Андрія Богачова, Джеральда Бранса, Джона Мюррея, Роберта Левенталя, Джоела Вайнсгаймера, Джона Сендіса та інших дослідників. Водночас зауважимо, нас цікавить не

мистецтва звертались для екзегези Святого Письма, давніх манускриптів, які потребували уважного «прочитання», задля з'ясування прихованого змісту. У цьому контексті герменевтику розглядали як мистецтво, майстерність тлумачення особливих, сакральних текстів. Це накладало на тлумача виняткову відповідальність, бо будь-яка хибна екзегеза могла спровокувати (несвідомо, мимохіть) ситуацію «неправильного», а то й хибного розуміння Святого Письма. Тоді замість того, щоб наблизитись до правильного («буквального») змісту Святого Письма, можна було зійти на манівці, що могло похитнути віру, а то й спрямувати її в «темряву» зневіри, відвернути від Бога. Натомість правильне тлумачення, правильно проведена екзегеза може наблизити до Бога. Тому мистецтво тлумачення потрібне не лише нам, людям, а й Богу, оскільки це шлях до нього, причому шлях вільний, водночас необхідний, бо без правильної екзегези нам недоступні істини Одкровення.

Проте екзегети не гребували і більш поміркованими прийомами — алегоричним і символічним тлумаченням, бо розуміли, що не завжди слабкий людський розум може схопити бажаний «буквальний» сенс сакральних текстів, з огляду на їхні Божественні витoki. А це своєю чергою суттєво утруднювало виконання максималістської («буквалістської») програми, оскільки не завжди Божественну мову можна зрозуміти належним чином, «правильно» прочитати, а без цього «не докопатися» до прихованого сенсу. Бо хіба мова Бога суголосна людській мові? Ні, Божественну мову потрібно тлумачити, звертаючись до опосередкованої мови символів, алегорій із метою зрозуміти Божественне послання.

Вправним майстром алегоричного методу був давньоєврейський богослов, філософ Філон Александрійський (I ст. до н. е. — I ст. н. е.). Хоча це давній метод, та саме Філону вдалося надати йому належного концептуального визначення, а також з'ясувати ті частини, з яких цей метод складається. Окрім того, Філон ефективно застосовував цей метод для тлумачення Біблії. Алегоричний метод тісно переплітається з символічним, бо екзегеза

історія, а трансформація герменевтики під кутом зору виявлення і окреслення її концептуальних різновидів, у кожному з яких окреслювались певні візії герменевтики, її предметної сфери, виявлялись і аналізувались прийоми інтерпретації.

за повинна побачити за конкретними Біблійними подіями і персонажами узагальнений зміст цих подій, моральні чесноти й філософські сенси. Філон чітко зафіксував особливість символу — конкретний зміст якоїсь події чи предмета (знаку) вказує на загальний сенс, який слабкий людський розум не здатний збагнути без отакого алегорично-символічного тлумачення.

Філон піддав екзегезі П'ятикнижжя (Тору) за допомогою алегоричних методів, розкриваючи не лише теологічний, а й філософський сенс цієї частини Біблії. Філон бажав показати філософські й етичні поняття, що приховано діють, вплітаються у зміст сакральних подій, символів, характер і вчинки персонажів Тори. Наприклад, Філон під моральним кутом зору тлумачить Біблійний образ Дерева Життя так: «Але Дерево Життя — це та найзагальніша чеснота, яку деякі люди називають добром; з якої випливають окремі чесноти, і з якої вони складаються. І саме тому воно розміщене в центрі Раю; маючи найповніше місце з усіх, щоб, подібно до царя, воно могло бути під охороною Деревами по обидва боки від нього. Та деякі кажуть, що під Деревом Життя мається на увазі серце... Але ми, як було сказано раніше, стверджуємо, що під Деревом Життя мається на увазі найзагальніша чеснота» (Philo of Alexandria, 2010, pp. 59–69). Оце є характерний приклад алегорично-символічної екзегези одного із сюжетів П'ятикнижжя. У процитованому трактаті *Legum allegoriae* юдейський екзегет виклав близько сотні таких алегоричних тлумачень. Наразі всі більш-менш значущі сюжети, події, персонажі Тори проінтерпретовані в алегоричному ключі вельми ретельно і послідовно³.

Отже, цей перший етап герменевтики можна назвати «екзегетикою сакральних текстів», чи «сакральною екзегетикою»⁴. І цей етап мав своє продовження, бо не треба вважати, що екзегетика, її прийоми вивчення

сакральних текстів відійшли у минуле. Насправді ці методи зберегли свою дієвість і в пізніші часи. Середньовічні богослови (Тертуліан, Максим Сповідник, Іоанн Дамаскін, Тома Аквінський та ін.) послуговувались цими прийомами досить ефективно. Сучасні інтерпретації, попри нові методи і підходи дослідження Святого Письма, не відкидають здобутки екзегетики, як і досягнення античної доби у вивченні класичних текстів⁵.

2. Герменевтика як філологія, граматики і критика гомерівського епосу

Дехто з дослідників привертає увагу до ще одного джерела герменевтики, а саме — Александрійської філологічної школи (назва умовна, сучасна), що гуртувалась навколо Александрійської бібліотеки (III до н. е. — III ст. н. е.)⁶. Філологічними студіями давніх текстів (це стосується, перш за все, поем Гомера, а також, хоча меншою мірою, поем Гесіода) займались, у різний час, Зенодот Ефеський, Ератосфен Кіренський, Діонісій Фракійський, Арістофан Візантійський, Арістарх Самофракійський, Аполлоній Дискол та ін.⁷ Наукові студії античних філологів (а це і граматики,

⁵ Про те, як застосовують старі, перевірені прийоми екзегези, можна дізнатися з монографій Девіда Докері (Dockery, 1992), Джорджа Монтеґю (Montague, 1997) і Маркуса Пеніша (Piennisch, 2022). Принципове значення для біблійної герменевтики має праця Поля Рікера (Ricoeur, 1980). У цьому дослідженні видатний французький філософ виклав власне розуміння герменевтичних прийомів дослідження Біблії.

⁶ Відомо, що назва «Александрійська бібліотека» дещо умовна, бо розквіт цієї бібліотеки відбувся у III–II ст. до н. е. З кінця II ст. до н. е. відбувається занепад. Фонди бібліотеки «подорожували» античним світом, опиняючись то в приватних книгозбірнях, то в інших бібліотеках, наприклад Пергамській. Був і зворотний рух — з Пергамської бібліотеки до Александрійської, тимчасове відродження якої відбувається (звісно, в обмежених формах і розмірах) у I ст. до н. е. зусиллями Марка Антонія та Клеопатри, через 10–12 років після пожежі в Александрії, в якій згоріла бібліотека чи її частина. Доконечне закриття бібліотеки відбулося десь у IV ст. н. е. Оповідь про знищення у VII ст. бібліотеки арабами є сумнівною. Отож, історія цієї бібліотеки заплутана, надійних джерел для її реконструкції обмаль. Трохи краще відомо, хто з античних учених працював, у різний час, в Александрії, та достеменно не відомо, чи всі вони були пов'язані з бібліотекою. Зазвичай вважають, що такий зв'язок мав місце. Тому, можливо, краще було всіх цих античних вчених називати александрійськими, не уточнюючи їхній зв'язок із бібліотекою, однак традиція сильніша, ніж наші сучасні мудрування.

⁷ У II ст. н. е. в Александрії започатковується ще й богословська школа, начебто у цій бібліотеці. Родоначальником цієї школи був Климент Александрійський.

³ Зовсім у іншому контексті, не Біблійному, а античної міфології, сформулював правила тлумачення міфів давньоримський інтелектуал, претор східних провінцій Сатурніній Секунд Салютій (IV ст. н. е.) у своїй праці «Про богів і світ» (можливо, не він є її автором, це питання дискусійне дотепер), де пропонує цікавий варіант екзегези міфів, а саме — виокремлює теологічне, фізичне, психологічне, матеріальне і змішане тлумачення. Див.: (Sallustius, 1966).

⁴ Грунтовний, хоча й короткий, огляд історії античної герменевтики, зокрема біблійної, здійснив Вітторіо Гьосле, див.: (Hösle, 2018, S. 403–432).

і критики текстів) спонукали до розроблення прийомів аналізу, екзегези текстів, особливо поем Гомера⁸. Вважають, що саме у стінах цієї бібліотеки народились філологія, критика і граматики, тобто ті дисципліни, які започаткували нові підходи до вивчення текстів, їхньої мови, граматичної структури тощо. Звісно, ці правила стосувалися давньогрецької мови, текстів, написаних на цій мові. Хоча відомо, що граматичні студії мали і ширший резонанс, оскільки античні вчені розробили прийоми аналізу слів (розбиття на частки — префікси, суфікси, дієслова, дієприкметники, іменники, займенники тощо), які у подальшому застосовувались до аналізу різних мов⁹. Відомо, що особливу роль у цих граматичних студіях відіграв Аполлоній Дискол (II ст. н. е.), автор трактату «Про синтаксис» і деяких інших граматичних робіт. Усі ці лінгвістично-граматичні здобутки відіграли неабияку роль у герменевтичних студіях класичних текстів.

Тому, з урахуванням здобутків цієї елліністичної школи, цей етап герменевтики можна ще назвати «екзегезою класичних текстів», розуміючи під цим визначенням класичні античні тексти, які вже на час активної діяльності вчених Александрійської школи мали всі ознаки давніх, як за часом створення, так і за мовою. Це зумовлювало потребу застосування особливих філологічних, критичних і граматичних прийомів вивчення та інтерпретації текстів. До цієї обставини привертає увагу відомий класичний філолог, дослідник зародження елліністичної філології Рудольф Пфайффер, який підкреслює, що для александрійських філологів поеми Гомера — це вже досить давня література, мова якої також відрізняється від мови, якою послуговувались александрійські вчені (див.: Pfeiffer, 1968). І це зрозуміло, бо історична відстань між часом написання цих поем (чи, можливо, збиранням записів співів рапсодів про Троянську війну) і часом їхнього вивчення становила 800–1000 років. Мабуть це і спонукало александрійських учених прокоментувати поеми Гомера з метою наблизити їх до сучасників. Крім того, александрійські вчені перекладали Старий Заповіт з івриту на грецьку мову (так звана

«Септуагінта»), щоб уможливити розуміння і критику цього тексту «елліністичними інтелектуалами», які тривалий час не сприймали і не розуміли Біблію. Особливу напругу викликали перші вірші «Тори», де викладене Божественне творіння світу із нічого, що збиало з пантелику багатьох античних учених і філософів, оскільки таке творіння вважалося ірраціональним, суперечливим із багатьох причин, зокрема з позиції логіки. Вершиною античної богословської думки був неоплатонізм, із його еманациєю, що, як відомо, не є творінням із нічого¹⁰.

II. Герменевтичні студії німецьких романтиків: загальні контури

Починаючи десь із XIX ст., оця майстерність тлумачення древніх, сакральних текстів отримала додаткову сферу свого застосування — не лише сакральних, а й будь-яких текстів — філософських, літературних, причому як текстів давніх часів, наприклад античної філософії та літератури, так і творів не дуже далеких, а можливо і сучасних, які завдяки своїй складності також можуть потребувати інтерпретації, особливо коли йдеться про переклади з різних мов.

Отож, саме у позаминулому столітті герменевтика постала як особлива, гуманітарна дисципліна, яка поступово розробляє власні прийоми, методи і процедури, якими повинен володіти кожний, хто намагається «доторкнутися» до тексту, зміст якого неочевидний із різних причин — історичних, культурних, мовних, світоглядних тощо.

⁸ Вітрувій промовив: «Homer poetarum parens philologiaeque omnis дух poetarum parens philologiaeque omnis дух». Краще сказати неможливо!

⁹ Концептуальні особливості граматики Аполлонія Дискола цікаво аналізують вітчизняні фахівці. Див.: (Орос, 1998; Яцків, 2015).

¹⁰ Цілком зрозуміло, що ми обмежились кількома античними авторами і тематичними сюжетами, що мають стосунок до формування герменевтики. Звісно, було б доцільно проаналізувати герменевтичні студії Оригена і Августина, Томи Аквінського (його розрізнення «sensus litteralis» і «sensus spiritualis»), а також пізніших авторів — Мартіна Лютера (його знамениту герменевтичну максиму: «Scriptura sui ipsius interpres»), Матіаса Флація, Йогана Данхауера, Йогана Хладеніуса (його доктрину «allgemeine Auslegungskunst»), Георга Масра (його працю «Versuch einer allgemeinen Auslegungskunst», де з'являється ще одна модальність герменевтики «hermeneutische Billigkeit»), Фрідріха Рамбаха та ін. Вочевидь ці богослови, історики, філологи і філософи варті окремого дослідження. Потребує уважного вивчення юридична герменевтика — важлива складова європейської правової культури, з великою історичною тяглістю і безумовною концептуальною та практичною значущістю. Про генезу та проблематику юридичної герменевтики — див.: (Leyh, 2019).

Відомо, що до процесу трансформації герменевтики з мистецтва тлумачення у гуманітарну науку активно долучились німецькі романтики, які приділяли особливу увагу національним витокам мистецтва, вивчали національний фольклор, середньовічну міфологію і культуру.

1. Німецька міфологія як мотив для герменевтичних студій і мистецтва

У цьому контексті виняткове значення мають праці Якоба Грімма (1785–1863), особливо його «Німецькі легенди» (1818, спільно з братом Вільямом) та «Німецька міфологія» (1835). Фактично їх можна розглядати як енциклопедією північно-німецьких і скандинавських міфологічних сюжетів та персонажів. І цей зв'язок є базовим для розуміння німецької міфології, хоча Грімм не забуває і про певні відмінності між ними. І це, певним чином, є ті герменевтичні правила, якими послуговується німецький фольклорист, аналізуючи, систематизуючи міфи¹¹. У цих працях, особливо в «Німецькій міфології», Грімм, із дивовижною ретельністю і послідовністю, викладає не лише міфи і легенди німецького середньовіччя, а й власну теорію взаємодії міфів, легенд, казкових сюжетів. На думку Грімма, легенди, казки, прислів'я живляться давніми міфами, які з часом втрачають силу впливу, бо забуваються, стираються сюжети, зникає відчуття сенсів.

Отож, легенди, казки зберігають міфи і за певних обставин уможливають їх відновлення. В цьому полягає місія серйозного дослід-

ника міфів — він повинен реконструювати первісний зміст міфів, зрозуміти їхні смисли. Крім того, матеріал цих праць змушував Грімма займатися інтерпретацією і критикою величезної кількості різних текстів, написаних різними мовами, як давніми, так і сучасними. Зокрема, зазначав німецький фольклорист, треба було критично переглянути «Діяння данів», важливу працю Саксона Граматика (1140–1206/1220). Цей відомий християнський богослов і історик, з одного боку, розгортає досить ґрунтовний опис давніх німецьких міфів, легенд, з іншого боку, демонструє певну тенденційність, вилучення і пропуски певних міфів, особливо міфів про богів, які або взагалі зникали з викладу богослова, або набували непритаманних рис, наближаючись до християнського Бога. Тому Грімм, користуючись описом цього християнського історика, намагався, за допомогою певних герменевтичних прийомів (лінгвістичний аналіз слів, виразів, що збереглися від давніх часів, компаративне зіставлення згадок і описів якогось міфу в різних джерелах), реконструювати автентичний зміст цих міфів і легенд, принаймні наблизитись до цієї мети.

Грімм вважав, що всі міфічні сюжети, образи та події, і скандинавські також (особливу роль у цьому відігравали середньовічні ісландські «Едди» та інші саги), належить по-новому осмислити, звести «до купи», типологізувати і увиразнити увесь цей зміст у формі розлогих, складно побудованих статей. За життя Грімма ці праці неодноразово перевидавали, щораз у більшому розмірі. Тривалий час вони виконували функцію універсальних компендіумів, якими користувались тогочасні вчені, філософи, митці¹².

Не менш цікавим фактом є те, що відомий німецький композитор Ріхард Вагнер (1813–1883) послуговувався цими компендіумами,

¹¹ Німецький учений встановив сім засад, на яких ґрунтуються його дослідження міфів. Ці засади такі: враховувати деяку спорідненість давньої німецької мови та скандинавських мов, звісно, за наявності певних розбіжностей; відслідковувати певну спільність релігійних культів; уважно стежити за ідентичністю міфічних понять та імен, що періодично виникає; бачити і розуміти зв'язок міфів з героїчними легендами; сприймати як належне змішування міфічного елементу з назвами рослин і зірок, тобто зв'язок із природою; усвідомлювати, що у міфах часто відбувається перетворення богів на дияволів, мудрих жінок — на відьом; міфи часто вказують на на ще більш давні забобонні звичаї (з нашого, сучасного погляду); важливо розуміти, що імена богів знаходять притулок у незрозумілих промовах, клятвах, прокльонах тощо; позитивно сприймати те, що міфи про богів поступово «спускаються» на рівень народних казок, дитячих розповідей, ігор, проклять, незрозумілих назв днів і місяців, а також приказок, що живі й донині (Grimm, 1875, S. 10–11). Як бачимо, Грімм намітив масштабну стратегію вивчення міфів, легенд давніх часів і, як свідчать його роботи, послідовно її дотримувався.

¹² Звісно, ведучи мову про німецьких філологів-романтиків, не варто забувати про дві постаті — Фрідріха Кройцера (1771–1858) і Карла Зімрока (1802–1876). Кройцер увіковічив своє ім'я велетенською працею «Символізм і міфологія стародавніх народів, особливо греків» (1810–1812). Зімрок прославився перекладом середньовічних поем «Пісня про Нібелунга» (1827), «Пісня про Амелунгів», «Беовульф. Найстаріший німецький епос» (1859), поеми Готфріда фон Страсбурга «Трістан та Ізольда». Він є збирачем і видавцем «Рейнських легенд» (1836), «Німецьких народних книжок» (1839) та багатьох інших праць. Його переклади, збірки і дослідження мали великий вплив як на сучасників, так і пізніше.

створюючи музичну партитуру і лібрето опер «Лоенгрін», «Тангейзер», а особливо знаменитий оперний цикл «Перстень Нібелунга»¹³. Щодо оперного циклу, то відомо, що спочатку Вагнер виклав власне розуміння цього міфологічного сюжету в кількох підготовчих текстах, які свідчать про значний вплив Грімма на майбутні лібрето¹⁴. Водночас у цих викладах німецький композитор підкреслював ті прийоми тлумачення, які уможливили музичне і поетичне опрацювання міфологічних сюжетів. Бо цілком очевидно, що музика і лібрето строго не йдуть за сюжетами давніх міфів, оскільки композитор їх модифікував, маючи цілком свідомий намір створити нову міфологію, а можливо і релігію, що, як відомо, викликало як критику з боку фахівців, так і шире захоплення публіки.

Ці релігійні наміри Вагнера ґрунтовно вивчив німецький дослідник Вольф-Даніель Гартвіч (див.: Hartwich, 2000). Зокрема автор критично аналізує дослідження братів Грімів, стверджуючи, що саме вони вигадали, точніше сконструювали, давньонімецьку міфологію, відокремивши її від скандинавської, що з погляду Гартвіча не є переконливим рішенням. Фактично німецький композитор пропонує власну інтерпретацію цих міфів, персонажів і богів, що діють у цих міфах. На думку німецького дослідника, Вагнер переписав давню німецьку міфологію, надавши їй сучасного, майже революційного звучання, принаймні позиціонуючи її як деяку альтернативу сучасному буржуазному суспільству, буржуазній моралі.

¹³ Цикл складається з таких опер: «Золото Рейну», «Валькірія», «Зигфрід» і «Смерть богів». Тривалість всіх опер — більше ніж 15 годин. Всі ці опери тісно пов'язані між собою міфологічними сюжетами, героями і богами. Відомо, що Вагнер вимагав, щоб усі опери виконувались неперервно, упродовж чотирьох вечорів у оперних театрах, що було технічно важко здійснити. Тому німецький композитор, за підтримки меценатів, відкрив власний театр у Байройті, так званий Байройтський фестивальний будинок (Bayreuther Festspielhaus), де справді щороку, у певні дні, виконують дотепер усі опери «Перстня».

¹⁴ Власне йдеться про кілька викладів і інтерпретацій міфологічних сюжетів, які стали основою майбутнього оперного циклу. Спочатку Вагнер пише «Міф про Нібелунгів, чернетка до драми» (1848), а потім маленький трактат «Вібелунген. Всесвітня історія з легенди» (1850). В цих працях він майстерно препарує давньонімецькі та скандинавські міфи і саги про легендарні події IV–V ст. н. е., готуючи плацдарм для свого оперного циклу. Варто згадати ще одне джерело міфологічних сюжетів — працю відомого німецького романтика Людвіга Уланда «Міф про Тора за скандинавськими джерелами» (1836). ґрунтовну, хоча дещо стилізовану під характерне для романтизму поетичне оспівування давньої міфології.

Інший дослідник, відомий британський фахівець із музичної культури Роберт Донінгтон, пропонує поглянути на творчість Вагнера, зокрема на його «Перстня», з іншого боку — виявлення прихованих сенсів цього оперного циклу, залучаючи до свого аналізу психоаналітичні прийоми інтерпретації як музики, так і текстів лібрето. Звісно, це вельми цікаво, проте не завжди переконливо, хоча певним чином такий методологічний підхід розширює горизонти нашого розуміння «Перстня» (див.: Donington, 1974). Наразі зауважимо, що більшість дослідників вважає, що Вагнер перетлумачив давні німецькі міфи, використовуючи для цього різні прийоми, як музичного гатунку, так і на рівні текстів лібрето, пояснень до них, так звані маргіналії.

2. Аст і герменевтичне коло: спроба обґрунтування

Непересічна роль у формуванні герменевтики належить двом німецьким романтикам, відомим філософам, богословам, філологам і, що особливо важливо, перекладачам Фрідріху Асту (1778–1841) і Фрідріху Шляєрмахеру (1768–1834). Кожний із них зробив вагомий внесок у становлення герменевтики як наукової дисципліни, розширивши її діапазон — від екзегези Біблії до вивчення текстів давніх, античних філософів, з особливою увагою до Платона¹⁵. Крім того, кожний із них сформував, на власний кшталт, принципи тлумачення текстів, пов'язавши це певними філософськими уявленнями про людину, історію, античну

¹⁵ Аст засвідчив свою глибоку повагу до Платона тим, що написав його біографію, спираючись на античні джерела (Platon's Leben und Schriften), де здійснив розрізнення автентичних і неавтентичних діалогів, провів «перевірку» (?) фактів біографії Платона (шляхом зіставлення цих фактів у різних джерелах), а також запропонував хронологічну послідовність діалогів. Та головна справа його життя і творчості — переклад латиною всіх Платонових діалогів і листів. Цей грандіозний дев'ятитомний проєкт (Platonis quae exstant Opera) Аст реалізував упродовж 1819–1827 рр.! Пізніше до цього видання німецький фахівець додав ще два томи коментарів і три томи Lexicon Platonicum sive vocum Platoniarum index. У цих томах Аст надав пояснення давньогрецьких слів (також грецькою мовою), вказавши ті місця в текстах Платона, де ці слова використано. Вочевидь ця грандіозна робота потребувала розроблення герменевтичних прийомів тлумачення давніх текстів, слів, висловів, а також з'ясування вимог до такого перекладу, бо це переклад з однієї давньої мови на іншу давню мову. До речі, у коментарях Аст коротко з'ясовує засади перекладу до латиною, відмінність від німецького перекладу.

культуру та філософію. І ще одне: саме в цей «романтичний період» відбувається важлива концептуальна подія — формулювання так званого герменевтичного кола¹⁶.

Зазвичай вважають, що саме Аст сформував знамените герменевтичне коло. Та спочатку німецький філолог виклав власну стратегію дослідження давніх текстів, із наголосом на структурі їхнього розуміння. Аст зазначає: «Отже, розуміння давніх письменників є потрійним: 1) історичним, стосовно змісту їхніх творів, який є або художнім і науковим, або антикварним у найширшому сенсі слова; 2) граматичним, стосовно їхньої форми або мови та викладу; 3) духовним, стосовно духу окремого письменника та всієї давнини» (Ast, 1808a, S. 177). Згідно з Астом, найвищий статус має духовне розуміння, оскільки саме воно об'єднує два інші, бо надає можливість наблизитись до гармонійного духовного життя, втіленого в цьому тексті: «Третє, духовне розуміння є справжнім і вищим, в якому історичне і граматичне проникають одне в одне. Історичне розуміння розпізнає, що створив дух, граматичне — як він це створив, а духовне повертає те, що і як, зміст і форму, до їхнього первісного, гармонійного життя в душі» (Ast, 1808a, S. 177). Аст наполягає на тому, що інтерпретатор не повинен обмежитись історичним і граматичним розумінням тексту, оскільки ці модальності розуміння лише наближають до оцієї духовної гармонії, але не здатні її надати, тому духовне розуміння є тією вищою точкою інтерпретації, яка власне завершує герменевтичне дослідження, бо надає, нарешті, відчуття гармонії, тобто повноти первинного, завершеного цілого. Аст розумів «первинну гармонію в душі» як такий стан розуміння давнього тексту, коли інтерпретатор відтворює задум творця, автора давнього тексту. Німецький філолог вважав, що дослідник мусить шукати саме такої, первинної, визначальної

гармонії між текстом і його автором, а не розглядати їх у відриві один від одного.

Справжня філологія повинна шукати отакої гармонійної єдності, бо, як неодноразово підкреслював Аст, у багатьох своїх працях, лише цілісне бачення та пізнання давньої, античної культури уможливило появу «духу класичного світу». Філологія не повинна виконувати роль суто історичної, антикварної науки чи обмежуватись вивченням класичних мов. Аст переконаний у тому, що «знання античності не має значення та істини, якщо воно сприймає окремі елементи лише фактично й емпірично, не визнаючи їхнього вищого і справжнього значення в ідеї цілого; так само беззмістовним і мертвим є суто наукове вивчення мови, яке не визнає і не тлумачить мову як орган духу, а розглядає її в атомістичній окремішності як щось, що не може бути пов'язане з чимось вищим, тобто як випадкове і сліпе» (Ast, 1808b, S. 2). І далі німецький філолог формулює базовий принцип філософських уявлень про історію людства, який, водночас, виконує і герменевтичну функцію: «Вся історія людства — це одна історія, в якій ідея людства втілюється та розкривається в часі. Один елемент, таким чином, тісно пов'язаний з іншим; вони взаємно обумовлюють один одного, так само як і просторове існування людей на Землі. Бо ми розуміємо дух і характер нашого світу, як і стародавнього світу, лише тоді, коли розглядаємо його разом з іншими періодами людської історії (тобто з елементами людства) та досліджуємо його сутність в ідеї всієї історії людства, розглядаючи таким чином індивіда та окреме як гармонійну частину цілого; так само, як ми визнаємо просторове існування народу, його регіону, його клімату, його ґрунту тощо лише через ідею самої Землі» (Ast, 1808b, S. 2)¹⁷.

¹⁶ Як зазначають французькі дослідники Філіп Лаку-Лабарт і Жан-Люк Нансі, у середовищі німецьких романтиків виник своєрідний культ літератури, культ письменника, поета, які мусять не лише продукувати тексти, філігранно оброблені, а й здійснювати соціальну місію. Отож для романтиків письменник — «більше» ніж літератор, він провідник до кращого соціального світу, тобто письменник — це новий месія: «Незалежно від форми, яку вона (література. — В. К.) приймає, їхні літературні амбіції завжди є результатом їхнього прагнення до абсолютно нової соціальної функції для письменника — того письменника, який для них був персонажем, що мав з'явитися... і, отже, до іншого суспільства» (Lacoue-Labarthe & Nancy, 1988, p. 6).

¹⁷ Аст наголошує на людстві як певній цілісності, яка проявляє і утверджує себе в кожному періоді історії, кожній культурній формі: «Вся історія людства — це одна історія, в якій ідея людства втілюється та розкривається в часі. Один елемент, таким чином, тісно пов'язаний з іншим; вони взаємно обумовлюють один одного, так само як і просторове людське існування на Землі. Бо ми розуміємо дух і характер нашого світу, як і стародавнього світу, лише тоді, коли розглядаємо його разом з іншими періодами людської історії (тобто з елементами людства) та досліджуємо його сутність в ідеї всієї історії людства, розглядаючи таким чином індивіда та окремі форми як гармонійну частину цілого; так само, як ми визнаємо просторове існування народу, його регіону, його клімату, його ґрунту тощо лише через ідею самої Землі» (Ast, 1808b, S. 2).

Аст не зупиняється на цьому й обґрунтовує ідею домінування цілого над окремими індивідуальними формами ще й метафізичними аргументами. Зокрема, він пише: «Однак сам Універсум слід розглядати як нескінченний епос, тобто як нескінченність продуктів, що організовуються внутрішньою силою, які переплітаються в одне ціле, один організм, так що кожен продукт, який є щось окреме, підпорядковується цілому, яке ми уявляємо як необхідність у його протилежності окремому та вільному, і не здається абсолютно сформованим самим собою» (Ast, 1805, S. 7).

Після таких вказівок щодо взаємодії цілого та його частин, загального духу культури та окремих давніх артефактів, співвідношення мови як форми організації текстів і духу мови, що унаочнює цілісність певної культури, Аст підійшов до формулювання знаменитого герменевтичного кола. Ясно, що для Аста це коло є відповіддю на питання: як, якими шляхами дослідник може досягти бажаної гармонії, яким чином він може подолати дистанцію між собою (інтерпретатором), давнім текстом і його автором.

Герменевтичне коло і є тим методологічним інструментом, за допомогою якого інтерпретатор спроможний відповісти на це питання. Отож, Аст зазначає: «Основним законом усього розуміння і пізнання є пошук духу цілого в окремому і розуміння окремого через ціле; перше є аналітичним, друге — синтетичним методом пізнання. Але обидва вони існують тільки разом і один через одного, так само як ціле неможливо уявити без окремого як його складової, окреме неможливо уявити без цілого, як сфери, в якій воно існує. Жоден з них не є першим, оскільки обидва є взаємозалежними і самі по собі є гармонійним життям: отже, не можна по-справжньому пізнати дух будь-якої давнини, якщо ми не розуміємо його в окремих проявах, у творах давніх письменників, і навпаки, дух письменника не можна зрозуміти без духу цієї давнини» (Ast, 1808a, S. 178–179). І далі німецький філолог простежує взаємодію цілого і частини на різних рівнях інтерпретації текстів, включно з вимогою до кожного окремого тексту враховувати його (цього конкретного тексту) індивідуальну цілісність, яка усвідомлюється як інтуїція, відчуття, або й ідея твору. Тому для розуміння індивідуальності письменника чи філософа необхідно «розуміння особливого духу епохи,

в якій жив письменник, індивідуального духу самого письменника, знання освіти та зовнішніх життєвих обставин, що вплинули на його освіту тощо» (Ast, 1808a, S. 182). Аст апелює до характерної для романтизму віри в те, що кожний твір, навіть якщо це давній, класичний текст, має завершеність, цілісність, «достукатись» до якої можна лише за умов, коли інтерпретатор долає межі тексту, вивчає його контекст, тобто ті життєві обставини, і освіту також, що вплинули на автора. Аст твердо переконаний у дієвості такого підходу, оскільки це шлях, яким рухається інтерпретатор, — це і є герменевтичне коло.

І лише після цього можна розпочинати аналітичний розгляд тексту, препарування його частин задля кращого розуміння кожної такої частини з тим, щоб здійснити належний синтез проінтерпретованого тексту у нову, проявлену, зрозумілу цілісність.

3. Шеллінг про герменевтику мистецьких артефактів: некласичні мотиви

У певному аспекті до розроблення герменевтики, хоча й опосередковано, долучився Фрідріх Шеллінг (1775–1854), філософський наставник Аста, про якого німецький філолог завжди висловлювався з великою повагою, підкреслюючи його вчення про Абсолют як сутність, у якій протилежності існують синкретично. Аст розглядає Шеллінга як завершальний акорд тогочасної філософії, оскільки він долає суб'єктивізм трансцендентального ідеалізму Йогана Фіхте, постулюючи тотожність суб'єктивного та об'єктивного, яка (тотожність) постає як індіферентний до цих розрізнень Абсолют. Аст визначає цю позицію як абсолютний ідеалізм, що отримав свій розвиток у Гегеля. Для німецького філолога спекулятивна філософія Гегеля не є щось самостійне, а лише подальша філіація ідей Шеллінга, його вчення про Абсолют (Ast, 1825, S. 428–440).

Отже, Шеллінг суттєво вплинув на філософські погляди Аста, особливо це кидається у вічі, коли розглядаємо естетику німецького філолога. У естетиці Аст відтворював шеллінгіанське розуміння природи краси, класичного мистецтва, ролі генія в мистецтві, а також уявлення Шеллінга про мистецтво як автономний феномен, який не редукується до будь-яких інших проявів духу.

Та нас цікавить не філософський вплив Шеллінга на Аста, а його (Шеллінга) герменевтична теорія — вочевидь дітище не основне для його філософування, та вельми цікаве і продуктивне. Власне своє вчення про інтерпретацію Шеллінг сформулював у кількох працях, найголовнішою у цьому плані є «Система трансцендентального ідеалізму» (1800)¹⁸. Саме у цьому творі німецький філософ сформулював теорію інтерпретації мистецького артефакту. Ця теорія тісно пов'язана з його філософією мистецтва, загальним розумінням сутності продукування «світу речей», залежності останнього від творчої активності суб'єкта, взаємодії суб'єктивного й об'єктивного моментів у творчому акті. Отож, Шеллінг зазначає таке: «Так само і з кожним справжнім витвором мистецтва, в якому нібито міститься нескінченна кількість намірів, можливі нескінченні тлумачення (*unendlichen Auslegung*), при цьому ніколи не можна сказати, чи ця нескінченність притаманна самому митцю чи лише витвору мистецтва. Натомість у продукті, який лише імітує витвір мистецтва, наміри і правила лежать на поверхні і здаються настільки обмеженими й визначеними, що продукт є не чим іншим, як правильним відбитком свідомої діяльності митця, і є лише об'єктом для роздумів, але не для споглядання, яке полюбає заглиблюватись у те, що споглядає, і здатне вдовольнятися лише нескінченністю» (Schelling, 1907, S. 294). Тобто Шеллінг підкреслює нескінченну можливість інтерпретацій мистецького артефакту як умови можливості його існування. В іншому місці трактату він знову наголошує на цьому аспекті мистецького твору, акцентуючи увагу на скінченності будь-якої можливої інтерпретації. З цього випливає неможливість досягнути мистецький твір у якомусь завершеному, «повному» розумінні: «Митець, здається, у своєму творі, крім того, що вклав у нього зі свідомим наміром, інстинктивно зобразив нескінченність, яку не здатне повністю досягнути жодний скінченний розсуд (*endlicher Verstand*)» (Schelling, 1907, S. 293).

Філософ-романтик (принаймні у період написання цього трактату) Шеллінг постійно

підкреслював, що така поліфонічність інтерпретацій стосується мистецького артефакту, оскільки лише такий артефакт є продуктом «свідомо-несвідомої» продуктивної активності геніального митця. Шеллінг наполягав на тому, що у випадку геніальної творчості ми маємо справу зі складною взаємодією скінченності мистецького продукту (що визначається його задумом, сюжетом, правилами мови, технічними моментами творчого акту тощо) та нескінченності, яка характерна для мистецького шедевр як діяння генія. Це увиразнюється в глибині змісту шедевр, емоційному враженні від його споглядання, переживання, що породжує потребу інтерпретацій із метою глибшого його розуміння. Крім того, Шеллінг наголошує на тому моменті, що ми до кінця не зрозуміємо, хто є автором цих «смыслових глибин», незавершеності мистецького артефакту — геніальний митець чи сам артефакт, який опиняється в середовищі, де його споглядають, насолоджуються, намагаються його інтерпретувати, бо це він, цей артефакт, шедевр, містить ті сенси, які не є авторськими, принаймні під час творіння цього шедевр автор не усвідомлював ніяких потенційних сенсів, не пов'язував із ними задум мистецького артефакту. Ці сенси не відповідають задуму творця, вони «влетіли» в мистецький продукт як щось неочікуване, звісно, за участі творця (бо це його дітище) та без свідомого авторського покладання цих сенсів, тим паче, контролю над ними. Згідно з Шеллінгом, мистецький артефакт веде «власне життя» в аурі сприйняття, інтерпретації та обговорень.

Як бачимо, Шеллінг сформулював вельми цікаву, у певних аспектах «некласичну», версію герменевтики, яка, з одного боку, продовжує ідеї романтиків, з іншого, «перевершує» їх, оскільки німецький філософ наголошує на автономності мистецького артефакту, можливості різних інтерпретацій, відтак, його (артефакту) відкритості, незавершеності. Шеллінг не вбачав за можливе стверджувати досяжність «повної», доконечної інтерпретації мистецького продукту. При цьому неважливо, йдеться про давній текст, давні мистецькі артефакти, чи сучасні продукти мистецької творчості. Геній продукує (свідомо-несвідомо) мистецькі шедеври, що характеризуються своєю відкритістю для багатьох інтерпретацій.

Такі герменевтичні настанови вочевидь не відповідали підходам Аста, для якого герме-

¹⁸ До питання інтерпретації Шеллінг повертається і пізніше, у лекціях із філософії мистецтва та філософії міфології. Лекції з філософії міфології варті окремої уваги саме з позиції герменевтики. Проте це питання потребує додаткового, ґрунтовного вивчення.

невтика на вищому, духовному рівні мусить зрозуміти давній текст як «первинну гармонію в душі», тобто «докопатися», дійти його правильного розуміння. Для Шеллінга така можливість принципово недосяжна, і неважливо, йдеться про давні артефакти чи сучасні продукти мистецької творчості — всі продукти мистецтва для свого розуміння потребують значних зусиль із боку реципієнтів, як читачів, слухачів, так і дослідників. Та будь-які зусилля не матимуть очікуваного результату — повного, завершеного розуміння мистецького продукту, оскільки останній сам по собі, за способом свого існування, не має завершеності.

4. Шлегель про герменевтику мови, компаративістику і «нову міфологію»

Фрідріх Шлегель (1772–1829) є відомою постаттю в німецькому романтизмі; автор знаменитого психологічного роману «Люцінда»; знаний дослідник давніх мов і літератур народів світу; розробник компаративного методу та герменевтичних прийомів аналізу мистецьких формотворень¹⁹.

Компаративний метод німецький романтик застосовував у багатьох працях, зокрема у творі «Мова та мудрість індійців» (1808), де наголошує на спорідненості багатьох слів і граматичних структур грецької, перської, латинської, німецької мови з санскритом. Про це він пише таке: «Давньоіндійський санскрит, тобто розвинена або досконала мова... має найбільшу спорідненість із римською та грецькою мовами, а також із германською та перською. Подібність полягає не лише у великій кількості спільних із ними коренів, а й поширюється на найглибшу структуру та граматику. Отже, ця подібність не є випадковою, яку можна пояснити інтерференцією, а суттєвою, що вказує на спільне походження. Порівняння також показує, що індійська мова є старшою, а інші — молодшими та походять від неї» (Schlegel, 1808, S. 3).

Шлегель робить спробу виявити спорідненість між релігійними і міфологічними систе-

мами давніх культур. У душі німецького романтизму Шлегель стверджує спорідненість структурних елементів, притаманних кожному міфу, а саме — нордичних, індійських і сучасних. Автор «Люцінди» наголошує, що дослідження міфів потребує як компаративних методів, так і належної естетичної оцінки. Саме естетичні конотації є базовим виміром міфів, оскільки відчуття краси, захоплення міфом, безпосередня реакція на його сюжети, образи становить квінтесенцію будь-якого міфу. Шлегель акцентує на винятковій значущості мистецтва, особливо поезії у генерації та «підтримці» міфології.

Як давні міфи, так і сучасні, зокрема ті, які ще треба створити, є творіннями митців, навіть тоді, коли ми цього достеменно не знаємо, як-от у випадку античних чи середньовічних міфів, хто є їхнім творцем. Та будь-які міфи, їхня генеза тісно пов'язані зі свідомо-несвідомою творчістю митців²⁰.

Шлегель закликає сучасних митців до творіння нової, сучасної міфології, без якої мистецтво, культура позбавлені життєтворчої сили, енергії справжнього буття. Про це він пише у «Промові про міфологію» (1800): «Я стверджую, що нашій поезії бракує центрального фокусу, яким для античності була міфологія, і все суттєве, в чому сучасна поезія поступається античній, можна підсумувати словами: у нас немає міфології. Але я додам, що ми близькі до того, щоб її отримати, або, краще сказати, настав час, щоб ми серйозно взялися за її створення. Адже вона прийде до нас зовсім іншими шляхами, як і давня міфологія, яка була першоцвітом юнацької фантазії, безпосередньо пов'язаною з найближчим і найжиттєздатнішим елементом чуттєвого світу» (Schlegel, 1967b, S. 311). Шлегель підкреслює, що нова міфологія мусить генеруватись духом і втілюватись у творах мистецтва. Романтичні митці мають величну місію — творити нові міфи, надавати їм вишуканої форми, розуміючи, що саме міфи є справжнім

¹⁹ Ми зосередимось на Фрідріху Шлегелі, чудово розуміючи його тісні зв'язки зі старшим братом Августом Шлегелем (1767–1845), який також доклав чималих зусиль до розроблення низки гуманітарних напрямів, часто разом із Фрідріхом або самостійно. Проте обставини склалися так, що Август, до певної міри, є менш відомим і тому залишається дотепер у тіні молодшого брата.

²⁰ Шлегель був одним із активних провайдерів ідеї несвідомого, поряд із Шеллінгом та іншими представниками романтизму. Можна згадати Франца фон Баадера, Генріха фон Шуберта, Паула Трокслера, Карла Густава Каруса, Едуарда фон Гартмана та ін. Ґрунтовний огляд дослідження несвідомого в філософії, психології, фізіології в XIX ст. здійснив Гартман, див.: (Hartmann, 1901). Сучасний погляд на становлення ідеї несвідомого, зокрема в середовищі романтиків, добре репрезентує відоме дослідження Генрі Елленберґера, див.: (Ellenberger, 1994).

джерелом натхнення, творчості. Отож, німецький романтик зазначає: «Нова міфологія повинна виринути з найглибшого духу; вона повинна бути найштучнішим (künstlichste) з усіх творів мистецтва, бо вона повинна охопити всі інші, стати новим ложем і вмістилищем для стародавнього вічного джерела поезії і навіть нескінченним віршем, який приховує зародки всіх інших віршів» (Schlegel, 1967b, S. 311). Натхненні слова!

Вочевидь для німецького романтика міф — це майже жива істота, що активно долучається до творення нашого світу, принаймні є тією духовною основою, яку неможливо сконструювати суто раціонально, як неможливо раціональними аргументами спростувати міф, здолати міфологію. Міф умирає тоді, коли його не практикують у житті, коли втрачає сили впливу на людську свідомість і не культивується у мистецтві, зазнаючи трансформації у бік літературного тропу (метафори, метонімії), алегорії. Або міф постає як символ, значення якого не зовсім очевидне, тож потребує інтерпретації, роз'яснення²¹. За таких умов міф переміщується з осердя свідомості й мистецтва на їхню периферію, а то й узагалі у забуття. Шлегель наголошує, що смерть міфів породжує нагальну потребу у творенні нових. Людський світ, особливо мистецтво, без міфологічного елементу неможливі. Розкрити міф, збагнути його смислові глибини, можливо не за допомогою філософської рефлексії (це потрібно, та цього недостатньо), а прийомами інтерпретації, які повинні розглядати міф як естетичне явище, що, звісно, має різні конотації (релігійні, культурні, соціальні, політичні, про що нагадує Шлегель), та головною його рисою є краса, довершеність.

Водночас Шлегель привертав увагу до важливого аспекту мистецького твору — його незавершеності, певної фрагментарності, що уможливило нескінченну глибину твору мистецтва, пов'язуючи її, як і Шеллінг, із несвідомою продуктивною силою уяви творця²².

²¹ Символ виникає з міфу, коли останній втрачає безпосередню силу впливу на своїх adeptів. Це, так би мовити, «вторинна рефлексія» над міфологічним сюжетом, його героями і богами. Тому символ — це вже не міф, а його метаморфоза, водночас міф повністю не унаочнюється в символі.

²² Шлегель пропонує цікаве (і дещо іронічне) визначення «фрагмента»: «Фрагмент, як і невеликий твір мистецтва, має бути повністю відокремлений від навколишнього світу та завершений у собі, як їжак» (Schlegel, 1967a, S. 196).

5. Шляєрмахер про герменевтику як мистецтво і науку

Центральну роль у формуванні герменевтики у першій третині XIX ст. відіграв Шляєрмахер, що приєднався до холистичної герменевтики Аста, її підтримав, визнаючи, що його колега раніше нього розпочав студіювати проблематику інтерпретації. Тому не дивно, що Шляєрмахер у своїх герменевтичних студіях, зокрема лекціях, неодноразово посилався на Аста як свого попередника у справі розроблення герменевтичної методології. Про високу оцінку цієї методології, особливо герменевтичного кола, Шляєрмахер писав так: «Герменевтичний принцип, викладений паном Астом і у певних аспектах ним розвинутий, де ціле розуміється з часткового, як і часткове можна зрозуміти лише з цілого, має такий масштаб для будь-якого мистецтва і є настільки безумовним, що навіть перші операції не можуть бути здійснені без його застосування; більше того, значна кількість герменевтичних правил більш-менш базується на ньому» (Schleiermacher, 2002, S. 625). Така висока оцінка герменевтичних здобутків Аста не випадкова, якщо зважати на подальший розвиток герменевтики у працях і лекціях Шляєрмахера.

Герменевтичне вчення Шляєрмахера має певну тяглість, а саме — відчутним є вплив Йогана Гердера, його вчення про мову як осердя людського мислення. Шляєрмахер пристає до цієї ідеї, що зумовлює його переконання в тому, що герменевтика мусить зосереджуватись на інтерпретації мовленнєвих висловлювань, тобто її предметною сферою є лінгвістичні (граматичні, як підкреслює німецький учений) аспекти того, що потребує свого розуміння. При цьому Шляєрмахер акцентує увагу на універсальності герменевтики, оскільки її прийоми цілком можливо застосовувати до будь-яких писемних джерел — Біблії, філософських і літературних текстів. Усі ці тексти мають лінгвістичну природу, що уможливило їхнє розуміння, водночас таке розуміння вельми проблематичне, оскільки людям, їхній мові, притаманне досить широке розмаїття тих смислів, які вони вкладають у власні мовленнєві акти, тексти тощо. Тому, зазначає Шляєрмахер, «строга практика передбачає, що непорозуміння виникає саме по собі, а розуміння має бути бажаним і розшукуваним у кожному моменті» (Schleiermacher, 1838,

S. 30). Це розкриває ще одну цікаву рису герменевтичних студій німецького богослова: інтерпретатор не повинен шукати істину, він мусить розкривати смисли, значення тексту, який перебуває у фокусі уваги інтерпретатора. А це залежить від контексту, якщо це стародавній текст, то історичного контексту, який треба завжди враховувати при інтерпретації — стійке герменевтичне правило Шляєрмахера.

Та Шляєрмахер не зупиняється на лінгвістичній інтерпретації (*die grammatische Auslegung*), а намагається з'ясувати психологічні засади інтерпретації (*die psychologische Auslegung*). Психологічні аспекти тлумачення відштовхуються від усвідомлення особливостей людського сприйняття і розуміння мови і текстів, яке ґрунтується як на спільності людської природи, що уможливорює розуміння навіть давніх текстів, так і індивідуальному розрізненні досвіду, мови, що унеможливорює правильне розуміння, принаймні його суттєво ускладнює. Та Шляєрмахер вельми оптимістично сприймає цей парадокс, акцентуючи на тому, що саме єдність людської природи уможливорює базову герменевтичну вимогу: інтерпретатор мусить спрямувати свої зусилля на те, щоб зрозуміти текст, навіть якщо це давній текст, краще, ніж його розумів автор, творець цього тексту. Тож інтерпретатор здатний подолати історичну дистанцію між собою і текстом та віднайти правильне його розуміння. Таким чином, індивідуальні розрізнення ускладнюють інтерпретацію, однак не здатні її доконечного унеможливити.

За життя Шляєрмахера його герменевтичні студії не були широко відомими (за невеличкими винятками), на противагу його перекладам, коментарям Платона та вченню про релігію та церкву ²³. Вперше герменевтичні праці Шляєрмахера надрукували в 1838 р.,

²³ Шляєрмахер добре відомий своїми перекладами Платона на німецьку мову, ґрунтовними коментарями майже до всіх діалогів видатного філософа давньої Еллади. Відомі його лекції про Платонову філософію, де уважно розглядаються різні етапи цієї філософії, відмінність між цими етапами. Шляєрмахер особливо наголошує на «сократівських діалогах», вважаючи їх базовими для творчості Платона, оскільки «Апологія Сократа», «Федон», «Бенкет», «Критон», «Евтифрон», «Федр» та ін. окрім тематичної єдності (захист Сократа або його активна участь у обговоренні тематики) демонструють вишукану форму діалогу, знамениту сократичну іронію, діалектику. Ці дослідження Шляєрмахера не втратили своєї ваги дотепер (Schleiermacher, 1996).

коли вдалося зібрати майже всі відомі на той час тексти, пов'язані з розмислами німецького богослова про герменевтику. Йдеться про тексти, які отримали назву «Герменевтика та Критика». Окрім того, Шляєрмахер читав ще й лекції з теології та герменевтики, які вийшли друком значно пізніше. Зараз ми маємо у своєму розпорядженні значно більший корпус герменевтичних текстів, надрукованих у останньому зібранні праць німецького богослова.

Кидається у вічі одна цікава обставина: німецький богослов не надавав своїм герменевтичним студіям якогось особливого значення, принаймні не вважав за потрібне їх оприлюднювати. Мабуть ці студії відігравали роль своєрідної методологічної «лабораторії», в якій відпрацьовувались прийоми інтерпретації класичних текстів. Особливо це стосується праць Платона, причому як його перекладів, так і коментарів до них ²⁴.

Хоча варто зазначити, що отаке ставлення (так би мовити, «інструментальне») до герменевтики притаманне переважній більшості німецьких романтиків, хто займався цією тематикою. У цьому плані можна згадати критика раціоналізму Йогана Гамана; Карла Філіпа Моріца, його студії з мови, алегорії, стилю і міфології; предтечу німецького романтизму Йогана Гердера, його вчення про мову, національні літератури, а також відомих романтиків Жана-Поля, Новалиса, Фрідріха Гельдерліна, Генріха фон Клейста та ін. ²⁵

²⁴ Принципове значення для герменевтичного вчення Шляєрмахера, його систематизації та подальшого розвитку мали теоретичні зусилля його учня і послідовника Августа Бьока (1785–1867). Цей учений виклав герменевтику у великій праці «Енциклопедія та методологія філологічних наук» (1877). Прикметно, що герменевтиці і критиці текстів (як невід'ємній частині герменевтики) присвячено два чималі розділи цієї праці, див.: (Voesckh, 1886, S. 79–254). Німецький методолог виокремлює чотири види герменевтики: 1) граматичну; 2) історичну; 3) індивідуальну; 4) загальну. Характерно, що така класифікація враховує герменевтичні здобутки Шляєрмахера, на якого Бьок часто посилається. Як вважають деякі дослідники, увага до герменевтичного спадку Шляєрмахера суттєво посилилась завдяки цій праці.

²⁵ Генріх фон Клейст (1777–1811) є автором цікавої невеличкої розвідки «Про поступове формування думок під час мовлення» (1811), де аналізується значення мови, мовлення для зародження думки. Клейст обстоює позицію щодо неможливості мислити в «обхід» мовлення, спілкування. Будь-яка думка «до» мовленнєвого оформлення розмита, хаотична і фактично позбавлена сенсу. СENS з'являється одночасно з мовленнєвим актом. Тому розуміння залежить не від «чистих думок», а від мовлення.

Вочевидь для романтично налаштованих філософів, богословів, літераторів тієї доби герменевтичні студії не були особливо популярним напрямом досліджень. Як ми показали, більшою мірою такі дослідження відбувалися у рідній філологічній розробці, перекладів, коментарів давніх текстів. Отож, для німецьких романтиків герменевтика не мала якогось вагомого філософського значення, водночас її науковий статус також викликав певні сумніви, оскільки вона більшою мірою тяжіла до мистецтва, точніше, *майстерного* застосування правил і процедур інтерпретації до досліджуваного тексту або тексту, який підлягав перекладу і коментарю. Німецькі романтики виявили тісний взаємозв'язок між інтерпретацією, перекладом і коментарем класичних, давніх текстів. Більшість із тих, хто хоча б фрагментарно писав про герменевтику, мала перекладацьку практику.

Отож, підбиваючи підсумки романтичного періоду герменевтики, можна було б визначити його як «філологічно-естетичну герменевтику», для якої характерне розроблення прийомів для досконалого, повного розуміння класичних текстів, занурення у міфологічні

глибини давніх епох, а також конструювання «нової міфології». Крім того, герменевтичні студії німецьких романтиків кинули виклик домінуванню спекулятивних філософських систем, хоча це стало очевидним не одразу, а пізніше, після краху цих систем, особливо занепаду абсолютного ідеалізму Гегеля²⁶.

Та нас більше цікавить наступний етап, період розвитку герменевтики, а саме ті «філософські події», концептуальні зрушення у герменевтичних підходах, які пов'язані зі змінами в європейській філософії в останні десятиліття XIX ст., і особливо у XX ст. Ці зрушення простежимо в наступних статтях.

²⁶ Занепад німецького ідеалізму, особливо системи Гегеля, не свідчив про цілковиту відмову європейської філософії від його здобутків. Тому не дивно, що у другій половині XIX ст., окрім німецького неокантіанства, з'явилися нові послідовники Гегеля. Таких прибічників подібаємо у різних країнах — Англії, Італії, Франції, США та ін. А в першій половині XX ст. на арену філософування вийшла когорта так званих неогегельянців. Дехто з них (Георг Лассон, Жан Іпполіт, Александр Кожев) займався питаннями герменевтики, принаймні в інструментальному плані, з метою перекладу та дослідження текстів Гегеля. У цьому аспекті цікавими є міркування Іпполіта, пов'язані з перекладом «Феноменології духа» на французьку мову, а пізніше з його дослідженням цього трактату.

Список посилань

- Орос, М. В. (1998). Вчення про синтаксис в античному мовознавстві. У *Проблеми романо-германської філології* (с. 90–98). Ужгородський державний університет.
- Яцків, О. М. (2015). До питання лінгвістичного вчення Аполлонія Дискола. *Сучасні дослідження з іноземної філології*, 13, 264–269.
- Ast, Fr. (1805). *System der Kunstlehre oder Lehr-und Handbuch der Aesthetik zu Vorlesungen und zum Privatgebrauche entworfen*. Bei J. C. Hinrichs.
- Ast, Fr. (1808a). *Grundlinien der Grammatik, Hermeneutik und Kritik*. Bei Philipp Krüll, Universitätsbuchhändler.
- Ast, Fr. (1808b). *Grundriss der Philologie*. Bei Philipp Krüll, Universitätsbuchhändler.
- Ast, Fr. (1825). *Grundriss der Geschichte der Philosophie*. Bei Joseph Thomann, Buchdrucker und Buchhändler.
- Boeckh, A. (1886). *Encyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften* (Hrsg. von Ernst Bratuschek, 2. Aufl.). Druck und Verlag von B. G. Teubner.
- Dockery, D. S. (1992). *Biblical interpretation then and now: contemporary hermeneutics in the light of the early church*. Baker Book House.
- Donington, R. (1974). *Wagner's "Ring" and its Symbols. The Music and the Myth*. Faber and Faber 3 Queen Square.
- Ellenberger, H. (1994). *The Discovery of the Unconscious: History and Evolution of Dynamic Psychiatry*. Fontana Press.
- Grimm, J. (1875). *Deutsche Mythologie*. 3 Bde. Bd. I. Ferdinand Dümmlers Verlagsbuchhandlung.
- Hartmann, E. von. (1901). *Die moderne Psychologie: eine kritische Geschichte der deutschen Psychologie in der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts*. Verlag von Hermann Haacke.
- Hartwich, W.-D. (2000). *Deutsche Mythologie. Die Erfindung einer nationalen Kunstreligion*. Philo.
- Hölsle, V. (2018). *Kritik der verstehenden Vernunft: Eine Grundlegung der Geisteswissenschaften*. C. H. Beck Verlag.
- Lacoue-Labarthe, Ph., & Nancy, J.-L. (1988). *The Literary Absolute: The Theory of Literature in German Romanticism*. State University of New York Press.
- Leyh, G. (2019). *Legal Hermeneutics: History, Theory, and Practice*. University of California Press.
- Montague, G. T. (1997). *Understanding the Bible: a basic introduction to biblical interpretation*. Paulist Press.
- Philo of Alexandria. (2010). *The Works of Philo Judaeus*. Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library.
- Piennisch, M. (2022). *Biblische Hermeneutik in Geschichte und Gegenwart: Ein Überblick*. LIT Verlag.
- Pfeiffer, R. (1968). *History of classical scholarship from the beginnings to the end of the Hellenistic age*. Oxford University Press.
- Ricoeur, P. (1980). *Essays on Biblical Interpretation*. Fortress Press.
- Sallustius. (1966). *Concerning the Gods and the Universe* (Edited with Prolegomena and Translation by Arthur Darby Nock). Georg Olms Verlagsbuchhandlung.
- Schelling, Fr. W. J. (1907). *System des transzendentalen Idealismus*. In *Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling: Werke. Auswahl in drei Bänden* (Bd. 2, S. 2–308). Eckardt.
- Schlegel, Fr. (1808). *Über die Sprache und Weisheit der Indier. Ein Beitrag zur Begründung der Alterthumskunde. Nebst metrischen Uebersetzungen indischer Gedichte*. Bei Mohr und Zimmer.

- Schlegel, Fr. (1967a). Fragmente [Athenäums-Fragmente. Mit Beiträgen von August Wilhelm Schlegel, Friedrich Schleiermacher und Novalis]. In *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe. Erste Abteilung: Kritische Neuausgabe* (Bd. 2, S. 165–256). Paderborn.
- Schlegel, Fr. (1967b). Rede über die Mythologie. In *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe. Erste Abteilung: Kritische Neuausgabe* (Bd. 2, S. 311–329). Paderborn.
- Schleiermacher, Fr. (1838). *Hermeneutik und Kritik mit besonderer Beziehung auf das Neue Testament. Aus Schleiermachers handschriftlichem Nachlasse und nachgeschriebenen Vorlesungen herausgegeben von Dr. Friedrich Lücke*. Bei G. Reimer.
- Schleiermacher, Fr. D. E. (1996). *Über die Philosophie Platons: Die Einleitungen zur Übersetzung des Platon (1804–1828)*. *Geschichte der Philosophie. Vorlesungen über Sokrates und Platon (zwischen 1819 und 1823)*. Felix Meiner Verlag.
- Schleiermacher, Fr. D. E. (2002). Über den Begriff der Hermeneutik. Zweite Abhandlung (vorgetragen am 22. Oktober 1829). In *Friedrich Schleiermacher. Kritische Gesamtausgabe. Im Auftrag der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften und der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Bd. 11* (Herausgegeben von Hermann Fischer, Ulrich Barth, Konrad Cramer, Günter Meckenstock, Kurt-Victor Selge). Schriften und Entwürfe, Walter de Gruyter.
- Wolf, Fr. A. (1807). Darstellung der Alterthums-Wissenschaft. In *Museum der Alterthums-Wissenschaft (Herausgegeben von Friedrich August Wolf, Philipp Buttmann)* (Bd. 1, S. 1–145). In der Realschulbuchhandlung.

References

- Ast, Fr. (1805). *System der Kunstlehre oder Lehr- und Handbuch der Aesthetik zu Vorlesungen und zum Privatgebrauche entworfen*. Bei J. C. Hinrichs.
- Ast, Fr. (1808a). *Grundlinien der Grammatik, Hermeneutik und Kritik*. Bei Philipp Krüll, Universitätsbuchhändler.
- Ast, Fr. (1808b). *Grundriss der Philologie*. Bei Philipp Krüll, Universitätsbuchhändler.
- Ast, Fr. (1825). *Grundriss der Geschichte der Philosophie*. Bei Joseph Thomann, Buchdrucker und Buchhändler.
- Boeckh, A. (1886). *Encyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften* (Hrsg. von Ernst Bratuschek, 2. Aufl.). Druck und Verlag von B. G. Teubner.
- Dockery, D. S. (1992). *Biblical interpretation then and now: contemporary hermeneutics in the light of the early church*. Baker Book House.
- Donington, R. (1974). *Wagner's 'Ring' and its Symbols. The Music and the Myth*. Faber and Faber 3 Queen Square.
- Ellenberger, H. (1994). *The Discovery of the Unconscious: History and Evolution of Dynamic Psychiatry*. Fontana Press.
- Grimm, J. (1875). *Deutsche Mythologie*. 3 Bde. Bd. 1. Ferdinand Dümmlers Verlagsbuchhandlung.
- Hartmann, E. von. (1901). *Die moderne Psychologie: eine kritische Geschichte der deutschen Psychologie in der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts*. Verlag von Hermann Haacke.
- Hartwich, W.-D. (2000). *Deutsche Mythologie. Die Erfindung einer nationalen Kunstreligion*. Philo.
- Höslé, V. (2018). *Kritik der verstehenden Vernunft: Eine Grundlegung der Geisteswissenschaften*. C. H. Beck Verlag.
- Lacoue-Labarthe, Ph., & Nancy, J.-L. (1988). *The Literary Absolute: The Theory of Literature in German Romanticism*. State University of New York Press.
- Leyh, G. (2019). *Legal Hermeneutics: History, Theory, and Practice*. University of California Press.
- Montague, G. T. (1997). *Understanding the Bible: a basic introduction to biblical interpretation*. Paulist Press.
- Oros, M. V. (1998). Vchennia pro syntaksys v antychnomu mo-znavstvi [The Doctrine of Syntax in Ancient Linguistics]. In *Problemy romano-hermanskoi filolohii [Problems of Romano-Germanic Philology]* (pp. 90–98). Uzhgorod State University [in Ukrainian].
- Philo of Alexandria. (2010). *The Works of Philo Judaeus*. Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library.
- Piennisch, M. (2022). *Biblische Hermeneutik in Geschichte und Gegenwart: Ein Überblick*. LIT Verlag.
- Pfeiffer, R. (1968). *History of classical scholarship from the beginnings to the end of the Hellenistic age*. Oxford University Press.
- Ricoeur, P. (1980). *Essays on Biblical Interpretation*. Fortress Press.
- Sallustius. (1966). *Concerning the Gods and the Universe* (Edited with Prolegomena and Translation by Arthur Darby Nock). Georg Olms Verlagsbuchhandlung.
- Schelling, Fr. W. J. (1907). System des transzendentalen Idealismus. In *Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling: Werke. Auswahl in drei Bänden* (Bd. 2, S. 2–308). Eckardt.
- Schlegel, Fr. (1808). *Über die Sprache und Weisheit der Indier. Ein Beitrag zur Begründung der Alterthumskunde. Nebst metrischen Uebersetzungen indischer Gedichte*. Bei Mohr und Zimmer.
- Schlegel, Fr. (1967a). Fragmente [Athenäums-Fragmente. Mit Beiträgen von August Wilhelm Schlegel, Friedrich Schleiermacher und Novalis]. In *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe. Erste Abteilung: Kritische Neuausgabe* (Bd. 2, S. 165–256). Paderborn.
- Schlegel, Fr. (1967b). Rede über die Mythologie. In *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe. Erste Abteilung: Kritische Neuausgabe* (Bd. 2, S. 311–329). Paderborn.
- Schleiermacher, Fr. (1838). *Hermeneutik und Kritik mit besonderer Beziehung auf das Neue Testament. Aus Schleiermachers handschriftlichem Nachlasse und nachgeschriebenen Vorlesungen herausgegeben von Dr. Friedrich Lücke*. Bei G. Reimer.
- Schleiermacher, Fr. D. E. (1996). *Über die Philosophie Platons: Die Einleitungen zur Übersetzung des Platon (1804–1828)*. *Geschichte der Philosophie. Vorlesungen über Sokrates und Platon (zwischen 1819 und 1823)*. Felix Meiner Verlag.
- Schleiermacher, Fr. D. E. (2002). Über den Begriff der Hermeneutik. Zweite Abhandlung (vorgetragen am 22. Oktober 1829). In *Friedrich Schleiermacher. Kritische Gesamtausgabe. Im Auftrag der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften und der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Bd. 11* (Herausgegeben von Hermann Fischer, Ulrich Barth, Konrad Cramer, Günter Meckenstock, Kurt-Victor Selge). Schriften und Entwürfe, Walter de Gruyter.
- Wolf, Fr. A. (1807). Darstellung der Alterthums-Wissenschaft. In *Museum der Alterthums-Wissenschaft (Herausgegeben von Friedrich August Wolf, Philipp Buttmann)* (Bd. 1, S. 1–145). In der Realschulbuchhandlung.
- Yatskiv, O. M. (2015). Do pytannia lnhvistychnoho vchennia Apollonii Dyskola [On the issue of the linguistic teachings of Apollonius Dyscolus]. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii [Modern studies in foreign philology]*, 13, 264–269 [in Ukrainian].

Viktor Kozlovskyi

THE CONCEPTUAL EVOLUTION OF HERMENEUTICS: FROM EXEGESIS TO PHILOSOPHICAL HERMENEUTICS AND DECONSTRUCTION

Article one. From exegesis to the hermeneutics of the German Romantics

Our research into the conceptual evolution of hermeneutics involves the preparation of several articles. The first article begins with an analysis of the formation of hermeneutics in the ancient world, in particular as the exegesis of sacred texts, especially the Bible. In this context, we emphasize the significance of the exegetical methods employed by the ancient Jewish theologian and philosopher Philo of Alexandria. Attention is drawn to the philological, grammatical, and critical studies of the scholars of the Library of Alexandria (3rd century BC – 3rd century AD), with particular emphasis on the grammatical studies of Apollonius Dyscolus. All of these studies, in one way or another, influenced the subsequent development of European philology, grammar, and hermeneutics. It is noted that the first period of hermeneutics can be characterised as “exegesis of sacred texts”. At the same time, ancient scholars engaged in philological and critical studies of ancient literature (especially the Homeric epics), as well as the study of language and its grammatical structure. The achievements of this period retained their influence on the medieval and subsequent exegesis of the Bible and other texts. The next distinct stage in the formation of hermeneutics is the era of Romanticism. The article examines the achievements of German Romantics, who, as is well known, paid particular attention to the national roots of art, the study of national folklore, and medieval mythology and culture. This motivated the German Romantics to search for reliable hermeneutic techniques and methods for studying and translating medieval texts and ancient Germanic mythology. In this context, the hermeneutic studies of Friedrich Ast, Friedrich Schleiermacher, Friedrich Schlegel, and Friedrich Schelling are analysed, elucidating both the similarities and differences in their hermeneutic approaches. The emphasis is not on classical motifs of art interpretation in Schelling’s philosophy. Attention is drawn to the research of ancient Germanic mythology by Jacob Grimm and his hermeneutic techniques for interpreting ancient myths and legends. The dependence of Richard Wagner’s musical creativity, in particular the opera cycle “The Ring of the Nibelung”, on ancient Germanic mythological plots and heroes is emphasised; at the same time, it is noted that these plots and heroes underwent certain reinterpretations, and even revisions, from the perspective of criticism of the modern world. It can be concluded that a “philological-aesthetic hermeneutics” has formed in Romantic circles.

Keywords: Philosophy, history of philosophy, hermeneutics, exegesis, Bible, Alexandrian school, Homeric epic, Apollonius Dyscolus, Romantic hermeneutics, Ast, Schleiermacher, Schelling, Schlegel, ancient Germanic mythology, Grimm, Wagner.

Матеріал надійшов 30.08.2025

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)